

ПОРЯДОК РОЗРАХУНКУ РОЗМІРУ ОBOB'ЯЗКОВОЇ ЧАСТКИ У СПАДЩИНІ

THE PROCEDURE FOR CALCULATING THE COMPULSORY PORTION OF INHERITANCE

Щукіна К.С.,

здобувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена розгляду порядку розрахунку розміру обов'язкової частки у спадщині. Розглядаються його практичні та теоретичні аспекти. Досліджуються основні правові механізми розрахунку та виділення обов'язкової частки.

Ключові слова: обов'язкова частка у спадщині, обов'язкові спадкоємці, спадкодавець, спадкове майно, право на обов'язкову частку.

Статья посвящена рассмотрению порядка расчета размера обязательной доли в наследстве. Рассматриваются его практические и теоретические аспекты. Исследуются основные правовые механизмы расчета и выделения обязательной доли.

Ключевые слова: обязательная доля в наследстве, наследодатель, обязательные наследники, наследственное имущество, право на обязательную долю.

The article is devoted to consideration of the procedure for calculating the compulsory portion of inheritance. It discusses practical and theoretical aspect. Also researches in basic legal mechanism calculation and allocation of a compulsory portion.

Key words: compulsory portion in the inheritance, compulsory heirs, testator, inheritance property, right to a compulsory portion.

Постановка проблеми. Теоретичне осмислення та правове обґрунтування суті, інституту і конструкції обов'язкової частки без налагодженої однакової й адекватної правозастосовної практики являє собою безумовну цінність лише для доктрини. Водночас, систематичні судові спори про порядок розрахунку і визначення обов'язкової частки у спадщині зумовлені недосконалістю в цій частині не лише норм Цивільного кодексу України, але й відсутністю належного теоретичного вивчення.

Ці обставини призводять до відомих труднощів у застосуванні норм чинного законодавства. Отже, від того, наскільки ретельно будуть розроблені теоретичні основи правових механізмів розрахунку та визначення обов'язкової частки буде залежати й ефективність дії заставленого законодавцем потенціалу зазначеного правового положення.

Стан опрацювання дослідження. Вивчення інституту обов'язкової частки неможливе без звернення до загальнотеоретичних основ права взагалі і цивільного права зокрема. Особливу увагу аналізу інституту обов'язкової частки в спадщині приділено в дослідженнях таких вчених, як Ю. Заїка, О. Дзера. Особливої уваги заслуговують дослідження питань про визначення обов'язкової частки у спадщині такими вченими, як Т. Зайцева, Л. Русакова, Т. Фаддеева та ін.

Метою статті є розгляд порядку розрахунку розміру обов'язкової частки у спадщині, його практичні та теоретичні аспекти, порядок розрахунку і визначення обов'язкової спадкової частки.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що законодавець намагається організувати свою спадкову систему таким чином, щоб забезпечити правовий баланс статусів обов'язкового спадкоємця й інших спадкоємців (як за законом, так і за заповітом), інтереси останніх можуть стикатися, особливо в питаннях, пов'язаних із порядком визначення обов'язкової частки.

Одна з найбільш серйозних проблем пов'язана з правильним визначенням розміру обов'язкової частки, з огляду на вартість усього спадкового майна. Про це неодноразово нагадує і практика. Так, за однією із справ, суд справедливо зазначив: «З'ясування спадкової маси при визначенні обов'язкової частки у спадщині має юридичне значення, навіть, якщо сторони при вирішенні спору на це б не посилалися».

На мою думку, найбільш обґрунтованим є закріплення єдиного способу оцінки майна, що успадковується. Вважається, що в сучасних умовах «вартість спадкового

майна» має трактуватися як ринкова вартість спадкового майна на момент відкриття спадщини.

Як додатковий аргумент, що підтверджує зроблений висновок, варто звернути увагу на іноземний досвід, а саме на німецьке законодавство про нотаріат. У німецькому Положенні про мита закріплено такі загальні правила визначення розміру митних зборів: «Митні збори визначаються по вартості предмета нотаріальних дій. Вартістю речі є її ринкова вартість. Ринкова вартість визначається ціною, яка досягається при продажу в звичайному діловому обороті з урахуванням властивості речі і всіх факторів, що впливають на ціну» (§ 2, 3.1 розділу Положення про мита) [10, с. 210–211].

Труднощі, спричинені не тільки визначенням виду оцінки, але й оцінкою окремих видів майна, наприклад, предметів звичайної домашньої обстановки, обіходу та вжитку. Включення зазначених об'єктів до складу спадщини вимагає враховувати їхню вартість і при обчисленні обов'язкової частки. Оскільки предмети звичайної домашньої обстановки та вжитку належать до майна, належність якого правостановлюючими документами зазвичай не підтверджена, видача свідоцтва про право на спадщину на нього може мати місце лише в тому разі, коли нотаріусом у порядку вжиття заходів до охорони спадкового майна був проведений опис. Однак, як свідчить практика, вжиття заходів до охорони спадкового майна досить рідко зустрічається серед нотаріальних дій. Водночас очевидно, що ігнорування у складі спадщини предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку вже само по собі призводить до неправильного визначення обов'язкової частки необхідних спадкоємців [7].

Крім того, відсутність документального підтвердження належності спадкодавцю не тільки вищевказаних об'єктів (які, як правило, не представляють особливої цінності), але й більш дорогого майна (антикваріат, предмети розкоші тощо) також спричиняє спотворення істинної картини про склад спадщини і, отже, не може сприяти (а навіть перешкоджає) правильному обчисленню часток обов'язкових спадкоємців.

Складності виникають і під час майнової оцінки виключного права, оскільки така оцінка зазвичай ускладнена або неможлива (наприклад, якщо мова йде про рукописи автора, який раніше ніколи не видавався). У багатьох випадках майнова оцінка виключного права може бути лише приблизною, оскільки навіть щодо вже оприлюдненого твору складно заздалегідь передбачити, якими будуть загальні доходи від нього протягом усього строку дії ав-

торського права. Зазначене схиляє деяких дослідників до дуже дивних думок про те, що обов'язкові спадкоємці будуть отримувати обов'язкову частку мірою надходження доходів від здійснення виключного права. Неможливо в цьому разі відповісти на питання: яким чином нотаріусу видавати свідоцтва про право на спадщину спадкоємцям, які мають право на обов'язкову частку для посвідчення їх права? Досі спірним на практиці (здебільшого через відсутність детальної правової регламентації) залишається питання про оцінку спадкового майна, до складу якого входять такі об'єкти цивільних прав, як тварини. Зазначена проблема є актуальною не тільки для нотаріусів, які діють у рамках якого-небудь сільського нотаріального округу та оформлюють спадщину після смерті власників тварин тощо, але і нотаріусів, які здійснюють свою діяльність у містах, бо кількість любителів рідкісних порід котів, собак, птахів, риб, екзотичних тварин щороку зростає.

На практиці зустрічаються ситуації, коли запеклі сімейні спори спадкоємців «впливаються» у знищення нерухомоті спадкодавця, знищення тварин та ін. У зв'язку з цим пропонується у разі фактичної загибелі (знищення) об'єкта спадкування судовими установами враховувати вартість знищеного спадкового майна при визначенні розміру обов'язкової частки у спадщині.

Чимало спадково-правових питань, пов'язаних із визначенням загальної вартості спадщини, породжує і галузеве законодавство. Так, відповідно до ст. 60 Сімейного кодексу України, майно, нажите подружжям під час шлюбу, є їх спільною сумісною власністю. Водночас зазначений правовий режим майна може бути змінений тільки шлюбним договором чи договором про поділ спільного майна. Здавалося б, усе зрозуміло. Однак наведемо приклад із практики. У період шлюбу подружжя придбало у власність квартиру, вказавши в договорі купівлі-продажу, що 1/3 частки у праві власності на зазначений об'єкт буде належати дружині і, відповідно, 2/3 частки у праві власності набуває чоловік. Проте ані шлюбного договору, ані договору про поділ зазначені «покупці» між собою не уклали. Через деякий час помирає чоловік. Під час оформлення спадкових прав подружжя на майно померлого, нотаріусу доводиться зіткнутися з таким питанням: чи вважати належні спадкодавцеві 2/3 частки у праві його особистою приватною власністю і цілком включати до складу спадщини або ж визнати зазначену частку їх спільною сумісною власністю і, відповідно, належним чином оформити право власності іншого члена подружжя? Все питання зводиться до того, чи визнавати зазначений вище договір купівлі-продажу квартири змішаним (а скоріше, комплексним), з елементами договору про поділ загального майна подружжя стосовно конкретного об'єкта (у нашому випадку – квартири).

Ми переконані, що в таких ситуаціях немає підстав «виводити» певний об'єкт за рамки режиму спільної власності подружжя.

У «Методичних рекомендаціях щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право на частку в спільному майні подружжя» від 29.01.2009 р. вказано: «Той із подружжя, хто є живим, має право подати заяву про те, що він не претендує на одержання свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя, оскільки майно є особистою приватною власністю спадкодавця. Така заява подається нотаріусу у письмовій формі як особисто, так і через представника, якщо останньому надано такі повноваження. Та не має права відмовитись від своєї частки у спільному майні той із подружжя, який пережив, на користь інших спадкоємців, оскільки його частка не входить до складу спадкового майна».

Право на обов'язкову частку у спадщині не залежить від згоди інших спадкоємців на її отримання, а також від

місця проживання спадкоємця, який має таке право. Якщо ж інші спадкоємці заперечують проти видачі свідоцтва про право на спадщину на обов'язкову частку або вважають, що розмір обов'язкової частки має бути зменшений з огляду на обставини, які мають істотне значення, вони вправі звернутися з відповідним позовом до суду.

За умов одержання від суду повідомлення про надходження позовної заяви зацікавленої особи, яка оспорує право або факт, про посвідчення якого просить інша зацікавлена особа, вчинення нотаріальної дії (видача свідоцтва про право на спадщину) зупиняється до вирішення справи судом.

Нотаріальна практика йде шляхом обов'язкового ознайомлення всіх спадкоємців із детальним алгоритмом розрахунку обов'язкової частки.

Визначаючи розмір обов'язкової частки, варто враховувати, що ч. 1 ст. 1241 Цивільного кодексу встановлено, що обов'язкова частка у спадщині визначається, незалежно від змісту заповіту, у розмірі половини частки, яка належала б кожному зі спадкоємців у разі спадкування за законом. Зменшити обов'язкову частку у спадщині спадкодавця не має права.

Будь-які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині, дійсні лише щодо тієї частини спадщини, яка перевищує його обов'язкову частку. Тому нотаріус пропонує як спадкоємцю за заповітом, так і спадкоємцю, який має право на обов'язкову частку у спадщині, вказати у своїх заявах про прийняття спадщини всіх спадкоємців за законом.

Наприклад, спадкодавця заповідав все своє майно рідному брату. Однак на час відкриття спадщини були живі дружина померлого, який виповнилося 75 років, і два сини, один з яких був інвалідом другої групи. У цьому випадку дружина та син-інвалід мають право на обов'язкову частку. Якби не було заповіту, кожен зі спадкоємців мав би право на 1/3 частку спадкового майна. Обов'язкова частка у цьому випадку дорівнює 1/6 частки такого майна. Отже, дружина та син спадкодавця одержують свідоцтво про право на спадщину згідно ст. 1241 Цивільного кодексу України на 1/6 частку спадкового майна кожен. Свідоцтво про право на спадщину за заповітом на 2/3 частки спадкового майна, яке залишилось, одержує спадкоємець за заповітом – брат спадкодавця [3].

Якщо у разі спадкування за заповітом одним спадкоємцем було встановлено, що з п'яти спадкоємців за законом двоє мають право на обов'язкову частку у спадщині, то розрахунок обов'язкової частки здійснюється таким чином: кожен із спадкоємців за законом має право на 1/5 частку спадкового майна. Обов'язкова частка одного спадкоємця у цьому разі становить 1/10 частку спадкового майна. Тому двоє спадкоємців на обов'язкову частку одержать свідоцтва про право на спадщину за законом по 1/10 частці спадкового майна кожен ($1/10 + 1/10 = 2/10$ або $1/5$), а спадкоємець за заповітом одержить свідоцтво про право на спадщину за заповітом на 4/5 частки спадкового майна ($1 - 1/5 = 4/5$).

За умов визначення розміру обов'язкової частки необхідно враховувати все спадкове майно, як заповідане, так і те, що неохоплене заповітом, а також враховуються речі звичайної домашньої обстановки та вжитку. До складу спадкового майна, згідно зі ст. 1228 Цивільного кодексу, входить і право на вклад у банку (фінансовій установі) незалежно від способу розпорядження ним.

Таким чином, незалежно від того, зроблено розпорядження щодо права на вклад у заповіті чи безпосередньо у банку (фінансовій установі), таке право входить до складу спадщини і на нього поширюються загальні правила спадкування. А це означає, що під час визначення розміру обов'язкової частки необхідно враховувати і розмір вкладу.

З метою встановлення всієї спадкової маси в повному об'ємі спадкоємець, який має право на обов'язкову частку в спадщині, вправі звернутись до нотаріуса із заявою про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна.

Висновки. Таким чином, навіть на прикладі освітлених проблем зрозуміло, що порядок розрахунку розміру обов'язкової частки у спадщині вимагає більш детально-

го законодавчого та практичного опрацювання, яке буде ефективним і обґрунтованим лише з опорою на глибоке науково-теоретичне дослідження. Адже від того, наскільки ретельно будуть розроблені теоретичні основи правових механізмів розрахунку та визначення обов'язкової частки, буде залежати й ефективність їхніх дій на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України: станом на 02.11.2016 р. // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Сімейний кодекс України: станом на 10.11.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – С. 135.
3. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя від 29.01.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09>.
4. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 6. – С. 17–18.
5. Заїка Ю. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток : [монографія] / Ю. Заїка. – 2-е вид. – Київ : КНТ, 2007. – 288 с.
6. Заїка Ю. Спадкове право : учебное пособие / Ю. Заїка, Є.О. Рябоконт. – Київ : Юрінком Інтер, 2009. – 352 с.
7. Судебная практика по наследственным делам / Т. Зайцева. – Москва : Волтерс Клувер, 2007. – 472 с.
8. Кухарев О. Спадкове право України / О. Кухарев. – Київ : Алерта, 2011. – 222 с.
9. Русакова Л. О составе наследственного имущества / Л. Русакова, Т. Фадеева // Советская юстиция. – 1983. – № 18. – С. 20.
10. Современный нотариат. Структуры и задачи. – Кельн, 1993. – С. 210–211.
11. Цивільне право України : підруч. / О. Дзера, Н. Кузнєцова. – У 2 т. – Т. 2. – Київ, 2002. – 834 с.